

Kotiseudun tuntemusta kouluun

ALPO RÄISÄNEN *Kainuun murteiden ja nimistön opas*. Kainuun Sanomain Kirjapaino Oy., Kajaani 1982. 128 s.

Vähitellen on oivallettu, ettei ihmisen ole hyvä olla, jollei hän tunne taustaansa ja yhteisönsä perinteitä, ja niinpä koulujenkin tehtäväksi on katsottu tutustaa oppilaansa paikalliseen menneisyyteen. Tältä pohjalta on syntynyt Alpo Räisäsen Kainuun murteiden ja nimistön opas. Kirjan on määrä tarjota »aineistoa Kainuun peruskoulujen ja lukioiden äidinkielen opetukseen, kansalaisopistojen aikuiskasvatukseen ja asiatieta kotiseututyöhön» sekä soveltua »kenen tahansa Kainuun kansankielestä ja nimistöstä kiinnostuneen yksinkin luettavaksi». Ensimmäisen kerran maassamme ovat opettajat nyt saaneet avukseen kirjan, jonka pohjalta voivat tarkastella oppilaidensa kanssa sitä kieli- muotoa, jonka lapset ovat ensiksi oppineet, kotimurretta. Kirjan alkulehdillä Räisänen ottaakin puheeksi murteen merkityksen lapsen kielen kehityksessä: »Murreympäristö on nykyoloissakin lapselle erinomainen paikka omaksua äidinkieltä. Kun hän myöhemmin saa oppia yleiskielenkin, hänellä on kaksi vankkaa kiinnekohtaa kieleensä.» (S. 11.) Toivottavasti tämä asenne on jo yleinen, ja toivottavasti Räisäsen opas saa seuraajia. Niiden tekijöille sekä Räisäsen kirjan käyttäjille saat- taan olla hyötyä seuraavista pikku huomioista.

Ensin Räisänen esittelee Kainuun murteiden tärkeimpiä piirteitä, sitten on murreteksti kustakin pitäjästä, ja lopuksi selvitetään kainuulaisia sukuja ja sukunimiä sekä paikannimiä. Nimistöosaa täydentää 675 nimen hakemisto.

On hyvä, että aivan aluksi selvitetään, mitä ovat *murre*, *puhekieli* ja *kirjakieli*. Ehkäpä tekijä on ajatellut yksinkertaistaa asiaa jättäessään selittämättä, mitä tarkoi-

tetaan *yleiskielellä*. (Hän mainitsee kyllä *yleispuhekielen*.) Kuitenkin Räisäsen puhuessaan kirjakielen normeista ja menneestä koulujen taistelusta murretta vastaan lausuu, että »yleiskielen normit on tietenkin osattava», ja pitää suotavana, että »yleiskieltä ja oppilaiden puhumaa murretta voitaisiin opetuksessakin joskus vertailla» (s. 10). Mm. tästä kohdasta voi lukijalle jäädä käsitys, että kirjakieli ja yleiskieli ovat yhtä.

Muutamin taitavasti valituin piirtein Räisänen on pystynyt hahmottelemaan selkeän yleiskuvan kokonaisesta murteistosta, mikä voi onnistua vain murteiden erityistuntijalta. Murrepiirteiden esittely on jäsennelty tarkoituksenmukaisesti: 1) savolaispiirteet, 2) savolaismurteista erottavat piirteet ja 3) muita Kainuun murteiden piirteitä (joista erityisesti ilmenevät Kainuun sisäiset murre-erot). Mukaan on otettu vain tiuhaan esiintyviä ja puhetta erityisesti leimaavia seikkoja, mm. *ts:n* vastineet, *e*-vartaloisten verbien prees. 3. persoona, jälkiliitteet *-kin*, *-kaan* ja monikkomuoto *akkoilla*, *kantoista*. Murteen muuttuminen ja eri muotojen vaihtelu korostuvat, sillä usein mainitaan, että vielä 1960-luvulla vanhat äänsivät toisin kuin nykyiset kainuulaiset, ja vaihtelua selvitetään jopa kylittäin. Vain yksi levikkikartta on mahtunut mukaan: kutimen nimityksiä valaisevalla kartalla on havainnollistettu murteiden törmäyksen seurauksia (*kuolima 'neule'*).

Tekijä on luvannut välttää kieliopin termejä mahdollisimman paljon tai ainakin selittää termit, joita ilman ei ole tullut toimeen. Niin hän onkin tehnyt monesti, mutta onkohan kirjan maallikkokäyttäjille selittämättä selvää, mitä ovat analogiset yleistyksiset (s. 17), supistumaverbit ja liudennus (s. 22), painottoman vokaalin jälkeinen asema (s. 26) tai historiallinen **-k* (s. 34)? Suppeakin termien selitysluettelo olisi voinut olla hyödyllinen.

Muuten tekstiä on kyllä helppo lukea. Otsikot vain tuntuvat peruskoululaisen tai harrastelijan kannalta etäyttävän tieteellisiltä, esim. »*e*-vartaloisten verbien pree-

sensin 3. persoona», »Diftonginreduktio», »Jälkitavujen *a*-, *ä*-loppuiset vokaaliyhtymät». Muutamat otsikot ovat esimerkkisanojen ansiosta havainnollisempia, esim. »Partitiivityyppi *emäntätä*, *kivikkota*» ja »Tyypit *mykrä*, *kaplas* ja *otra*». Nimistöosan otsikointi on eloisampaa, esim. »*Tolpat* olivat sotilastorppia».

Kainuussa monikon 1. persoonan omistusliitteet ovat *-(m)mu^s*, *-(m)my^s*, *-(n)nu^s*, *-(n)ny^s*, *-nna^(s)*, *-nnä^(s)* sekä 3. persoonan omistusliite. Näistä Räisänen toteaa lyhyesti: »Monikon 1. persoonassa *mm*:llinen muoto on ilmeisesti alkuperäisin. Monikon 1. persoonan omistusliite on Kainuun murteissa selvästi rappeutumassa. Sen paikan valtaavat monikon 2. ja 3. persoonan liitteet.» Lieneekö pyrkimys yksinkertaiseen esitykseen estänyt laajemmat selvittelyt? Tuskin sentään olisi ollut haitaksi maininta siitä, mikä on kainuulaisten muotojen suhde murteista ja vanhasta kirjakielestä tunnettuihin äänneilmailisiin *nn*:llisiin 1. persoonan omistusliitteisiin. Eräiden muiden piirteiden esittelyssä ei kielihistoriallisia selityksiä ole pidetty luki-joille liian vaativina (esim. imperfektimuotojen *työntimä*, *vetimä* ja monikkomuotojen *akkoilla*, *lampiissa*).

Murretekstien tarkoituksena on paitsi olla kielenäytteitä myös kuvastaa menynyttä kainuulaista elämää; lisäksi pyrkimyksenä on ollut löytää kiinnostavia aiheita. Vuolijokelaisen Katri Hatvan kertomus siitä, kuinka omalla työllä ansaitut rahat menivät isän taskuun, on tiivis ja etenee johdonmukaisesti. Samaa ei tosin voi sanoa kaikista näytteistä. Onnistunutta historiankuvitusta ovat mm. sotkamolaisen Jaakko Partasen puhumat muistot Aplekista (= Simon Affleckista eli Simo Hurtasta). Kuitenkin opettajasta jää riippumaan, mitä koululuokassa teksteistä saa irti. Tuskin ainakaan kaikki peruskoululaiset jaksavat itse lukea murrenäytteitä, vaikka tarkekirjoitus onkin karkeaa. Tekstien käyttöä opetusmateriaalina varmaan helpottaisi ääninauha.

Nimistön esittelylle luo taustaa asutushistoriallinen katsaus. Sitten seuraa esi-

merkkejä eri nimistökerrostumista: lappalaisia, karjalaisia ja länsisuomalaisia paikannimiä. Sen jälkeen on joitakin näytteitä siitä, mitä vanhat asiakirjat kertovat kainuulaisista suvuista ja niiden asuinpaikoista. Siitä päästään paikannimiin, joita on käsitelty pääasiassa aihepiireittäin mutta myös aakkosittain. Lopuksi on ryhmitelty sukunimiä nimeämisperusteiden mukaan. Jäsentelyä olisi ehkä voinut selventää, jos tiedot Kainuussa eläneistä suvuista — luvut »Sotkamon *Partaset*» ja »Sukunimistä asutusnimiä» — olisivat siirtymänä paikannimien esittelystä sukunimien esittelyyn. (S. 94 Räisänen pitää epävarmana erään nimen tulkintaa. Hän on lukenut vuoden 1605 verokirjasta yhden nimen Hindrich Topolan ja yhdistänyt sen nykyiseen nimeen Tuupala. Tili-kirjan sivun valokuvasta näyttää siltä kuin nimi olisi kirjoitettu Tapolan.)

Kirjan nimivalikoimat eivät tavoittele täydellisyyttä eivätkä ehkä edustavuutta-kaan; kiintoisiksi nimiä tekijä sanoo jääneen pois, koska niiden alkuperästä ei ole tietoa. Mukaan päässeet nimet »kytketään kulloinkin tiettyyn asiakokonaisuuteen» (s. 75). Luontevasti onkin selitetty asiayhteyksissään mm. kaskeamisen synnyttämät nimet, esim. *Pykälä*-, *Pykälikkö*-, *Rieska*-, *Huuhta*-, *Halme*- ja *Murto*-nimet. Vakuuttavan ja eloisan vaikutuksen tekee se, että monet nimet selittyvät vielä muistitiedon pohjalta, esim. luvussa »Hyvänvuotisia ja Halla-ahoja» nimet *Köyhyttäjänaho* (kato vei sadon, ja huuhdan raatajat köyhtyivät), *Kahdenleivänaho* (kylvetty kahtena vuonna) ja *Taavetinrapuus* (varas on »ravannut» rukiin jyvät omaan säkkiinsä). Uskoisi tällaisten juttujen kiinnostavan yhtä paljon koululaisia kuin nimistöntutkijakin.

Kun kirja on tehty opetuskäyttöön, odottaisi, ettei käsitteitä ja termejä sekoiteta vaan kiinnitettäisiin niihin erityistä huomiota. Räisänen on määritellyt kulttuurinimet nimiksi, »jotka liittyvät ihmisen työhön ja toimintaan»; esim. *Huuto-niemi* on kulttuurinimi (s. 97). Tämän määritelmän mukaan kaikki nimet voisi

tulkita kulttuurinimiksi; eihän paikkoja ole nimettykään, ennen kuin ne ovat liittyneet jotenkin ihmisen toimiin. »Nimis-töntutkimuksen terminologia» (Castrenianumin toimitteita 8, 1974) ottaa luonto- ja kulttuurinimien jaon perustaksi — jos jako on tarpeen — tarkoitteena olevan paikan, jonka lajin nimen perusosa useimmiten ilmaisee. »Terminologian» mukaan *kulttuurinimi* on »nimi, joka tarkoittaa kulttuuripaikkaa» ja *kulttuuripaikka* on »ihmisen luoma paikka, esim. talo, viljelys, tie, kaivo». Tämän mukaan niemi siis olisikin luontopaikka eikä määrite *Huuto*-tekisi siitä kulttuuripaikkaa.

Luvuissa, joissa sukunimiä on tarkoitus käsitellä nimeämisperusteiden mukaan, tekijä lupaa selvittää, miten sukunimet ovat syntyneet; hän sanoo, että nimeämisperusteet tulevat ilmi väliotsikoista (s. 120). Lupaus täyttyy, kun otsikkona on »Ruumiilliset ja henkiset ominaisuudet», »Ammattiin liittyviä nimiä» tai »Heimoon ja syntymäpaikkaan viittaavia nimiä», mutta otsikot »Eläinaiheisia nimiä», »Laumaihmissä ja kulkureita», »Ristimänimistä sukunimiä» tai »Ortodoksisperäisiä nimiä» kertovat vain, mitä sanoja tai muita nimiä sukunimiin sisältyy. Ne eivät anna viitettä siitä, millä perustein eläinten nimityksiä on sukunimien tehtävissä tai kuinka vaikkapa sanasta *hulikka* 'joukko' on kehittynyt sukunimi *Hulkkonen*. Nämä monia luotettavia etymologioita sisältävät luvut ovat sinänsä hauskaa luettavaa, mutta nimeämisperusteista puhuttaessa olisi selvempää sanoa vaikkapa, että sukunimet perustuvat mm. isännimeen (joka on voinut olla eläimennimityksen sisältävä muinaissuomalainen yksilönimi, ortodoksinen ristimänimi tai jokin muu yksilönimi) tai talonnimeseen (joka on voinut kehittyä joko henkilön- tai paikannimestä) tai lisänimeen (joita osa eläimennimityksistäkin on ollut).

Suomalaisen sukunimistön kehitystä selostavan katsauksen päätteeksi on maininta: »Vanhimmat itäsuomalaiset sukunimet saattavat periytyä jo tuhannen vuoden takaa.» (S. 119.) Eläinaiheisista suku-

nimistä Räisänen toteaa: »Matti Kuusi onkin esittänyt käsityksen, että eläinaiheiset itäsuomalaiset sukunimet olisivat sukunimistömme vanhinta kerrostumaa, jo esikristilliseltä ajalta.» (S. 121.) Vaikka Räisänen yhtyisikin Kuusen käsitykseen, että suomalaisilla on ollut periytyvät sukunimet jo esihistoriallisena aikana (Savolaissuvuista, Kalevalaseuran vuosikirja 52 s. 110), voisi opetukseen tarkoitettussa kirjassa olla paikallaan mainita myös, että useimmat nimistöntutkijamme pitävät tätä nykyä sukunimiämme enintään varhaiskeskiaikaisina. Suuri osa savolaisistakin sukunimistä on syntynyt vasta 1500-luvulla. Eri asia on se, että moniin vanhimpiin sukunimiimme sisältyy ilmeisesti esihistorialliselta ajalta asti periytyviä yksilönimiä, jotka ovat olleet joko kastenimiä tai lisänimiä.

Kaikkia kirjan hyviä yksityiskohtia ei voi tässä luetella. Parasta on, että tiiviystään ja runsaasta sisällöstään huolimatta sitä on helppo lukea. Esimerkkinä onnistuneista esitysteknisistä ratkaisuista on syytä mainita, ettei lyhenteitä ole käytetty, ei pitäjännimistä eikä kieliopin termeistä. Lappalaisperäisiä nimiä selitettäessä on näppärästi vältetty usein hankalan näköiset lapin sanat seuraavaan tapaan: »Vaala on lapin kieltä ja merkitsee 'vuolletta, valtavettä'» ja (nimestä *Niipaskoski*) »Nimen alkuosa johtuneen lapin kielen 'veistä' merkitsevästä sanasta.»

Tekijä on onnistunut välittämään kahden tieteenalan — murteentutkimuksen ja nimistöntutkimuksen — tuloksia yleisajuisesti. Kirja tarjoaa monenlaista aineistoa historian ja äidinkielen tunneille kouluun; sen käyttö tosin vaatineen opettajalta tavallista enemmän taitoa. Kotiseudustaan kiinnostuneen harrastelijan tempaissee viimeistään nimistöosa mukaansa. Muidenkin maakuntien kuin Kainuun asukkaille toivoisi ilmestyvän yhtä luotettavia ja luonnikkaita kotiseudun murteen ja nimistön oppaita.

PIRJO MIKKONEN